Rune G:son Kjellander

J. G. WIKSTRÖM OCH DEN FÖRSTA SYMASKINSTILLVERKNINGEN

Mekanikus Johan Gustaf Wikström, den förste kände tillverkaren av symaskiner i vårt land, föddes i Avesta den 11 juni 1818. Hans fader, faktorismeden vid Avesta järnbruk Johan Reinhold Wikström, var från Hedemora och modern, Stina Jansdotter, från Norberg.

Den unge Wikström valde först smedens yrke och ställde gesällvandringen till Stockholm, där han den 18 november 1835 inskrevs i Katarina församling under adress Tjärhovsgränd 3. I augusti 1839 bröt han upp och begav sig till Finland. Återkommen till Stockholm hösten 1843 erhöll han tjänst som mekanisk strumpstolssmedsgesäll hos manufaktursmeden och fabriksredskapstillverkaren Carl August Wåhlander i Pilgatan 16—18 (nu Folkungagatan 94) samt bodde inhyses i ett hus intill.

Hösten 1844 började han en egen liten mekanisk verkstad i Götgatan 51 och erhöll burskap den 4 februari 1845. Hans nära sextioårige fader reste ned till Stockholm för att hjälpa honom, och de skötte rörelsen ensamma några år, varefter ett par lärlingar antogos och senare även några järnarbetare. De åtogo sig alla slags mekaniska arbeten av järn och stål, däribland kanske strumpvävstolar till Söders många beklädnadsfabriker, de första åren till ett värde av 300 riksdaler banco per år.

Herr »fabrikören och mechanikusen» J. G. Wikström vigdes den 13 maj 1848 i Katarina församling vid »dygdädla jungfrun» Catharina Lovisa Hållstrand-Grönwall, född den 18 januari 1824 i Gudinge, Hållnäs socken, Uppland, dotter av torparen Petter Hållstrand och hans hustru Cathrina Johanna Öman samt fosterdotter till sin moster, vaktmästareänkan och krögerskan Christina Elisabeth Grönwall, född Öman. I samband med giftermålet flyttade Wikström till Södermanlandsgatan 8, där han sedan bodde till år 1862.

År 1851 lanserades i Amerika av Isaac Singer en symaskin av Howes system (1845) men med betydelsefulla förbättringar såsom pressarfoten och matarhjulet. Maskinen blev en kommersiell framgång.

Den 25 april 1854 skrev J. G. Wikström till Kongl. Maj:ts och Rikets Kommers-Kollegium med begäran om tillstånd att få införtulla en sådan symaskin såsom modell.

I mitten av juni demonstrerade han i Lilla börssalen ett egenhändigt tillverkat och förbättrat exemplar av densamma, och evenemanget refererades i Post- och Inrikes Tidningar den 17 juni:

»På Börsen förevisas för närvarande ett exemplar af de ofta omtalade *amerikanska symachinerna*, förfärdigad af fabrikören Wikström, hvilken enligt uppgift skall i åtskilliga delar ha förbättrat uppfinningen. Så som bekant, känner man i Amerika 10 à 12 olika patenterade sätt att lösa ifrågavarande problem, bland hvilka likväl den af herr Wikström använda methoden är den allmännast begagnade. Att den verkligen är praktisk, derom kan en hvar lätt öfvertyga sig, om man än icke visste att dylika machiner sedan några år tillbaka flerestädes, särdeles i Amerika, äro i bruk. Visserligen kunna med dem ännu icke förfärdigas alla slags sömnader, och vid en jemförelse, som för icke lång tid sedan gjordes i Berlin, ansågo sig skräddarne hafva kommit till det resultat, att de icke behöfde i särdeles hög grad frukta symachinens konkurrens. Men då man ser den å Börsen förevisades praestationer, så hvad qvantitet som qvalitet angår, kan man i betraktande af de förbättringar, som ytterligare äro möjliga, icke dölja för sig att den inom få år skall undanträng menniskoarbetet från denna del af skräddare- sadelmakare- m.fl. yrken. Öfverhuvud är en total reform förr eller sednare nödvändig i våra handtverkerier, om de icke hvarje år skola frukta att genom dylika uppfinningar se sin existens hotad. Detta är den betänkliga sidan af saken, så glädjande det är för öfrigt att finna, huru menniskosnillet besegrar alla svårigheter och allt mera lyfter det materiella själsdödande arbetet från menniskans axlar.»

Den 23 juni samma år skrev Wikström på nytt till Kommerskollegium och anhöll om patent i fem år på »åtskilliga utrikes kända, men här i Riket icke förut tillämpade, uti inlemnade ritningar med förklaring framställda, förbättringar vid symachiner». Ritningarna utgjordes av tre fotografiska avbildningar av denna Singers symaskin av år 1851. Det, som av Wikström patentsöktes för Sverige, var »anstalter att på det noggrannaste bestämma stygnens längd, att bestämma afståndet emellan olika sömmar samt att noggrannare ordna nåltrådens spänning, så att den alltid blefve lika stor och sömmens åtdragning alltså jemn öfverallt».

Detta patent beviljades honom den 15 juli 1854 med nummer 56. Enligt dåvarande patentförordning ålåg det patentinnehavaren vid påföljd av patenträttens förlust, att inom två år inför Kommerskollegium styrka, att han utnyttjade uppfinningen. Detta torde Wikström ha gjort, ty i Stockholms adresskalendrar från och med 1856 till sin död 1868 lät han införa en uppgift om att han tillverkade symaski-

ner, vilket först skedde under den gamla verkstadsadressen Götgatan 51. Arbetareantalet var 6 år 1852 och tillverkningsvärdet 800 riksdaler och hade år 1856 stigit till 9 respektive 2 000 riksdaler.

Mekaniske fabrikören Otto Wilhelm Hultman (1831—1906), som åtminstone på 60-talet stod i affärsförbindelse med Wikström, skrev i sina minnesanteckningar år 1904, att Wikström var känd som en skicklig konstruktör samt var den förste i Sverige, som tillverkade symaskiner.

Då den bekante bruksmekanikusen Wilhelm Wenström år 1858 återkom från sin amerikaresa, medförde han en symaskin av Wheeler & Wilsons system, troligen avsedd till modell. I senare tid har man trott, att Wenström härigenom varit den förste, som infört en symaskin i vårt land. Själv torde dock Wenström icke ha varit av den uppfattningen, eftersom han strax efter återkomsten fick tillfälle träffa Wikström. Wenström hade nämligen under amerikabesöket blivit John Ericssons ombud vid varmluftsmaskinens införande i Sverige (se Dædalus 1932), och Wikström deltog jämte representanter för maskintryckpressfabrikören Sven Sahlberg samt några järnbruk och verkstäder i landsorten, i sammanträden om tillverkningsrätten med mera.

Ehuru Wikström var med om dessa överläggningar flera år framåt, finnas inga bevis för, att någon sådan fabrikation kommit igång i hans verkstad, och enligt de uppgifter verkstäderna insände till ombudet Wenström hade till 1871 blott 67 »kalorik»-maskiner gjorts i hela landet. Det kan emellertid tänkas, att Wikström levererat den varmluftsmaskin, varmed arbetsmaskinerna drevos i bleckslagare Joseph Wilhelm Gundbergs fabrik i Stora Bondegatan 3 (senare Gundbergska Fabrikens AB på Kungsholmen). Wikström brukade i sin tur anlita Gundbergs närbelägna fabrik, och bleckslagare John Giertz hos Wikström blev sedan Gundbergs kompanjon. En varmluftsmaskin drev också den Nordenmalmska tändsticksfabriken på Söder, vilket företag bevisligen var kund hos Wikström.

Ett nytt yrke i framåtgående var rörledningsentreprenörens, och Wikström såg häri en möjlighet att uppdriva sin rörelse. Som provarbete indrog han gasledningar för belysning i huset Hötorget 10, vilket arbete Gaslysnings AB:s i Stockholm underingeniör ansåg »nöjaktigt utfört», och den 11 juni 1859 antogs han till gasledningsentreprenör. I Stockholm fanns vid denna tid endast fem entreprenörer, och Wikström blev den ende på Söder. Han hyrde nu en verkstads-

J. G. Wikström (1818—1868), iklädd Stockholms Frivilliga Skarpskytteförenings uniform. Föreningen bildades 1860, och detta fotografi är från omkring samma tid.

Wikströms symaskinspatent 1854, återgivet sådant det fanns infört i Post- och Inrikes Tidningar.

Kongl. Maj:ts och Rikets Kommers-Kollegium gör veterligt: Hos Kongl. Kollegium har Mekanikus J. G. Wikström anhållit om Patent å åtskilliga utrikes kända, men här i Riket icke förut tillämpade, uti inlemnade ritningar med förklaring *) framställda förbättringar vid symaskiner, hvilka förbättringar utgjordes af anstalter att på det noggrannaste bestämma stygnets längd, att bestämma afståndet emellan olika sömmar samt att noggrannare ordna nålträdens spänning, så att den alltid blefve lika stor och sömmens åtdragning alltså jemn öfverallt.

Och har Kongl. Kollegium, med stöd af Kongl. Patentförordningen den 15 December 1834, velat härigenom tillägga Mekanikus J. G. Wikström Patent under Fem (5) års tid å de genom ofvanberörde ritningar med förklaring framställda förbättringar vid symaskiner; så att han under nämnde tid må ega att, med andras uteslutande, sjelf eller genom andra, öfverallt inom Riket samma uppfinning utöfva och begagnandet deraf på andra öfverlåta; dock är härvid att iakttaga:

1:o Att innehafvaren af detta Patent bör, så vida han vill detsamma tillgodonjuta, hafva, senast inom två (2) månader härefter, hvarje månad till trettio (30) dagar räknad, Patentet allmänneligen kungjort genom införande deraf, till hela dess innehåll, trenne (3) gånger i Post- och Inrikes Tidningar;

2:o Att om någon förmenar och tillitror sig kunna styrka, att den uppfinning, hvarå detta Patent lyder, varit här i Riket känd eller begagnad, innan Patentinnehafvaren sin Patentansökning till Kongl. Kollegium ingaf, eller ock att Patentinnehafvaren, till vinnande af längre tid för Patentets begagnande än vederbört, oriktigt angifvit egenskapen af uppfinningen, samt, på grund deraf, åsyftar att få Patenträtten häfven, är honom obetaget att, inom Sex (6) månader från den dag Patentet finnes tredje (3) gången i Post- och Inrikes Tidningar infördt, sådant klander hos Kongl. Kollegium anmäla; åkommer ej klander af Patentet inom ofvanbestämda tid, eger vidare talan derå ej rum; och

3:o Att Patentinnehafvaren bör, vid påföljd af Patent rättens förlust, så väl inom Två (2) år härefter inför Kongl. Kollegium styrka, att han är i full utöfning af den uppfinning, hvarå detta Patent lyder, som ock sedermera en gång hvarje år under Patent-tiden hos Kongl. Kollegium ådagalägga, att uppfinningen fortfarande begagnas.

I öfrigt eger Patentinnehafvaren att, i afseende på begagnandet af ifrågavarande uppfinning, tillgodonjuta de förmåner och rättigheter, hvilka Fabriksidkare i allmänhet tillkomma, hvaremot honom åligger att ställa sig till efterrättelse hvad de på denna uppfinning tillämpliga författningar innehålla.

Skulle den sålunda medgifna Patenträtten, genom arf eller hvad laglig afhandling som helst, till någon inom Sverige bosatt valfrejdad person öfverlåtas, skall densamma för hvarje annan laglig innehafvare medföra de rättigheter, som med detta Patents lydelse och Kongl. Patentförordningen af den 15 December 1834 äro enliga, sedan likväl den nye innehafvaren sig hos Kongl. Kollegium anmält och Överlåtelse-Resolution undfått.

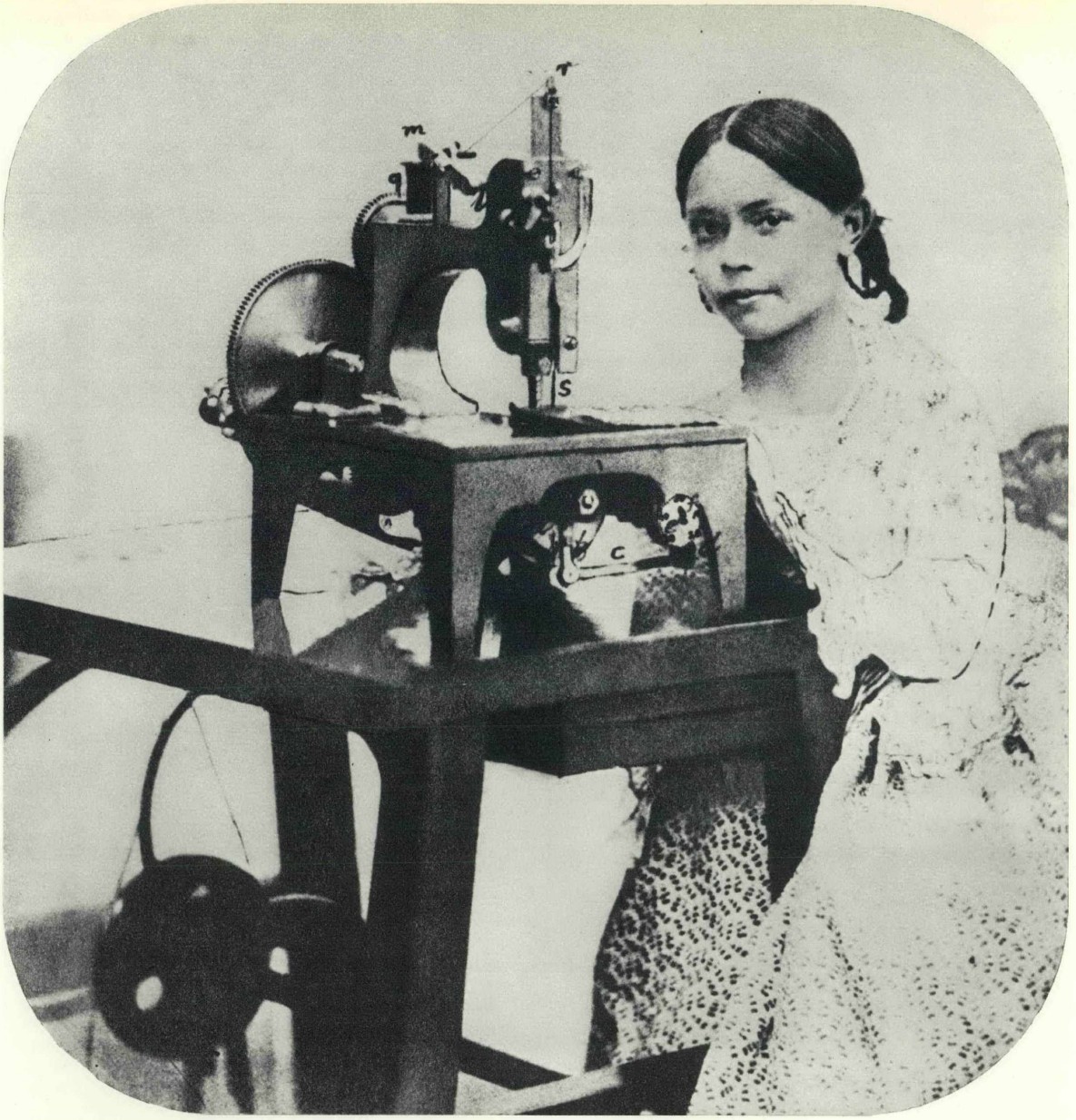
Slutligen har Kongl. Kollegium velat härigenom förklara, att detta Patent icke må anses medföra någon öfvertygande visshet derom, att den nu patenterade uppfinningen är ny och här i Riket obegagnad, eller att den kan med fördel användas. Stockholm den 15 Juli 1854.

C. D. Skogman.

A. Brändström. *Vict. Melin.*

L. S.

Vollrath Ekström.

Wikströms symaskin efter en bild bifogad hans patentansökan 1854. Kungl. Kommerskollegii arkiv.

Sy-Machin

efter Amerikansk modell och af nyaste, förbättrade konstruktion, förevisas å **Börsen, 1 tr. upp, från kl**ock. **11—2 och 4—8 e. m., mot 8 skr banko biljetten. Ingången från Slottsbacken.**

Dylika Machiner, å hvilka så väl gröfsta som finaste söm, på hvad slags väfnad som helst, kan åstadkommas ända till 50 alnar i timman, och med lätthet skötes af en person, förfärdigas skyndsamt på beställning, hos

J. G. WIKSTRÖM,
Mekanikus.
№ 51 Göthgatan.

Annons 1854 i Post- och Inrikes Tidningar. I en redaktionell notis i samma tidning med rubriken "Sy-Mamseller snart onödiga" var man orolig för dessas framtid, ehuru maskinen i och för sig ansågs vara ett nytt viktigt framsteg.

lokal i Södermanlandsgatan 16 samt redovisade det året ett tillverkningsvärde av 3 000 riksdaler, varvid arbetareantalet var femton. Omsättningen ökade därefter kraftigt år efter år, men antalet fast anställda arbetare bibehölls, medan extra rörarbetare togos i tjänst vid högsäsongerna.

Troligen kort efter det att Wikströms symaskinspatent utgått 1859 började mekanikus Carl Gustaf Jachaeus (1825—1903), före detta verkmästare hos rörledningspionjären J. W. Bergström (se Dædalus 1953), att tillverka symaskiner efter olika amerikanska modeller. Han hade 1857 erhållit burskap för sin verkstad i Malmskillnadsgatan 54, vilken nu fick symaskinsfabrikation till specialitet, och från och med 1861 meddelades denna tillverkning i adresskalenderns yrkesregister. Jachaeus drev sin rörelse till 1866, och en av hans symaskiner finns bevarad i Tekniska Museets samlingar.

Entreprenörverksamheten gav snart Wikström medel till att inköpa ett hus. Enligt köpebrev av den 13 december 1860 förvärvade han fastigheten Stora Bondegatan 23 (taxeringsvärde 19 000 riksdaler) i hörnet av Stadsträdgårdsgatan, och år 1861 kunde han överflytta sin verkstad dit liksom också påföljande år sin bostad.

År 1862 antogs Wikström till vattenledningsentreprenör. Stockholms vattenledningsverk hade invigts 1861 och endast tre entreprenörer hade antagits före Wikström. Han var en påpasslig herre. Den 16 mars 1864 erhöll han patent (nr 34) på frostfria vattenledningar till bostadshus.

Under tiden började allt flera symaskinsfabriker sin verksamhet. År 1862 grundades Deutsche Nähmaschinen-Fabrik i Frankfurt am Main och 1863 den tysk-amerikanska symaskinsfabriken Pollack, Schmidt & Co i Hamburg, vilken med orätt kallats Europas första symaskinsfabrik. I Sverige tillverkades symaskiner under år 1863 av åtminstone följande verkstäder, alla i Stockholm:

J. G. Wikström	(siffror saknas)
C. G. Jachaeus	50 st. à 180 rdr
M. A. Rundlöf & Co	25 » » 150 »
Öller & Co	12 » » 150 »

De tre sistnämnda företagen grundades år 1857 såsom mekaniska verkstäder, och det är svårt att avgöra när de började sin symaskinstillverkning. År 1865 grundades Mora Mekaniska Fabriks AB för tillverkning såsom hemslöjd i Mora av symaskiner enligt Wheeler &

Wilson, vilka sedan såldes genom firma Hanson & Hanner i Bazaren på Norrbro för 130 à 150 riksdaler. Man reklamerade för »Svenska Symaskiner». År 1866 utgjorde bolagets nettovinst 10,62 % och 1867 sysselsattes omkring 50 metallarbetare i sina hem under verkmästare August Nilssons överinseende, men då tillverkades även stickmasiner.

Vid Skandinaviska konst- och industriexpositionen i Stockholm 1866 utställdes symaskiner av följande svenska fabrikanter:

M. A. Rundlöf & Co, Stockholm
Öller & Co, Stockholm
Mora Mekaniska Fabriks AB, Mora
O. A. Ericsson (sedan Svalander & Mattsson), Göteborg
Mekanikern Lindberg, Norrköping
Smeden Siltberg, Visby.

Av de utställda symaskinerna ansågs Rundlöfs vara den bland fruntimren mest populära och belönades med silvermedalj medan Öllers erhöll brons. Moratillverkarnas maskiner erövrade i stället silvermedalj på 1867 och 1868 års lantbruksmöten.

Wikström utställde ingen symaskin utan deltog under gruppen arbetsmaskiner med en s.k. slotting- eller stickmaskin för metallbearbetning.

Hans verkstad drevs hela tiden med handkraft och såsom arbetsmaskiner användes endast en svarvstol och en järnhyvel. Högsta tillverkningssiffror uppnåddes 1865 med 12 000 riksdaler i värde och ett arbetareantal av 14 personer. Som verkmästare engagerade han sin trogne järnarbetare Carl Wilhelm Hörning (1832—1874), vilken sedan blev hans efterträdare. Leverantörer till verkstaden voro bl.a. Bolinders och Ludwigsbergs gjuterier, W. Wiklunds metallfabrik, J. W. Gundbergs bleckslageri samt följande mekanici: W. Lindberg, J. W. Bergström, J. N. Tengelin och O. W. Hultman. Gaslysningsbolaget tillhandahöll rör, rördelar samt gasarmatur, och rörfilar levererades av C. A. Carlssons vagnfabrik i Hornsgatan 35.

På Wikströms arbetsprogram kom i främsta rummet rörledningsarbetena — bland kunderna märktes Kongl. Hovstallet — men det var därvid mest reparationsarbeten han utförde. I övrigt tillverkade han arbetsmaskiner och var mycket anlitad av flertalet fabriker i södra Stockholm. Särskilt kan nämnas, att han levererade maskiner till L. E. Nordenmalms tändsticksfabrik, Barnängsgatan 7 (senare flyttad till Pilgatan 20 A). Dennas innehavare gjorde ett par uppfinningar,

bland annat en fanermaskin och en tändsticksmaskin (1851), vilka kunna tänkas ha tillverkats hos Wikström. Kunder voro också W. Hellgren & Co:s samt Brinck, Hafström & Co:s tobaksfabriker, August Lemckes samt John Söderbergs trikåfabriker, Liljeholmens samt Ahlbom & Co:s vinfabriker, Fredrik Rosenqvists tyska bryggeri, Olof Peter Hambergs samt Per Magnus Sörensens instrumentfabriker och så vidare. Till kunderna räknades likaså Ingeniör Alarik Liedbeck, verkmästare vid Vintervikens nitroglycerinfabrik, samt Överstelöjtnant Isaac Fredric von Heland, intendent vid Elektriska telegrafinrättningen. Firman uppgavs även tillverka symaskiner ännu efter Wikströms död. Han avled i lungtuberkulos knappt 50 år gammal den 23 april 1868 »högt aktad av sina samtida».

Änkan fortsatte rörelsen under firmanamnet J. G. Wikströms Enka till sin död den 16 mars 1869, då Verkmästare Hörning övertog verkstaden i eget namn. Han var en »stilla och tillbakadragen» man, och under hans ledning utfördes mest reparationsarbeten på rörledningar. C. W. Hörning avled den 25 juni 1878, varefter rörelsen fortsattes på samma plats av en av Wikströms sex söner, Axel Hugo Theodor Wikström (född 1853), samt slutade med konkurs 1878.

Bland ytterligare symaskinsfabriker kunna som avslutning nämnas de 1868 grundade firmorna N. S. Hejdeman i Malmö och Alfred & Anton Hahn i Örebro samt en fabrik i Eskilstuna, vars maskiner 1868 såldes genom C. J. Bergman & Co:s järnhandel i Stockholm. Försäljare av utländska fabrikat voro då i huvudstaden: S. Berendt j:r & Co (Wheeler & Wilson), Julius Jacobsson (Wheeler & Wilson), Joseph Leja, Herman Meeths (Singer från 1864), Frederik Meyer & Co, Nachman & Co (Grover & Baker), Heinrich Sackmann samt Fredrik Salomonson (deltog i utställningen 1866).

Källor.

Tryckta:

Ahnfelt, A., Sveriges firmor och män (Uppsala 1886).
Allmänna Industriutställningen i Stockholm (Sthlm 1866).
Bergendal, T., biografi över W. Wenström (Nord. Familjebok, Sthlm 1921).
Forsstrand, C., Sveriges äldsta företag (Sthlm 1923).
Grenander-Nyberg, G., Sömnadsindustrien (Dædalus, Sthlm 1946).
Internationellt Industri-Lexikon 1884—85 (Malmö 1884).
Matthiesen, L. Way-, John Ericssons varmluftsmaskin (Dædalus, Sthlm 1932).
Stockholms Dagblad 1868 21/3: annons om Mora Mek. Fabriks AB.

Otryckta:

Avesta och Hållnäs församlingars kyrkoarkiv (LA i Uppsala).
Borgarlängder (SSA).
Bouppteckningar (SSA).
Fastighetsägareregistret (SSA).
Hultman, O. W., minnesanteckningar (Rörl. entr. fören. arkiv).
Katarina församlings kyrkoarkiv (delvis i SSA).
Kjellander, R., historik över rörl.entr.-verksamheten (Rörl.entr. fören. arkiv).
Kommerskollegii arkiv: diarier, fabriksberättelser (RA).
Mantalsuppgifter (SSA).
Patenthandlingar (K. Patent- & Reg.-verket).
Tekniska Museets arkiv och samlingar.